

Българска Академия на науките
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ
С МУЗЕЙ

ПЛИСКА-ПРЕСЛАВ

ТОМ 13

В ПАМЕТ НА ПРОФЕСОР ТОТЮ ТОТЕВ (1930–2015)

Под редакцията на
Павел Георгиев и Янко Димитров

СОФИЯ, 2018

ΚΥΡΙΕ ΒΟΗΘΕΙ... НАДПИСИ ОТ КЪСНОАНТИЧНИЯ ГРАД НА НОС СВЕТИ АТАНАС КРАЙ БЯЛА, ВАРНЕНСКО

Валери Йотов, Александър Минчев

Сред многото интересни находки от археологически обекти, открити в проучвания от 2009 г. укрепен късноантичен пристанищен град на нос Свети Атанас край Бяла, Варненско (Йотов 2013а) и в неговите околности има и няколко надписа. Първият е надгробен; врязан е върху мраморна плоча и в превод гласи: *В памет на Теодор Презвитера*. Открит е през 1969 г. при строежа на сградата за почивна база на Общинския съвет на Бяла и по-късно е публикуван от В. Бешевлиев. Според големия български епиграф, надписът е от началото на VI в. (Бешевлиев 1973, 301–304). Вторият надпис е посветителен и текстът е врязан върху голям варовиков блок, който вероятно е бил вграден в крепостната стена на късноантичния град. Гласи: *На Тиберий Константин най-щастливия и христолобив цезар – многая лета*. Надписът е от времето, когато Тиберий Константин не е бил самостоятелен владетел, т.е. между края на 574 г. (когато става цезар) и есента на 578 г., когато се възкачва на престола (Йотов, Минчев 2013, 9–11, обр. 3).

Тук ще представим други три надписа, които са открити при археологическите разкопки през последните години. И трите (обр. 1-3; рис. 1-3) са врязани върху керамични изделия: върху два питоса, които се намират в различни сгради, и върху фрагменти от маса, които са открити до пещ за строителна керамика от VI в., проучена на южния бряг на залива Св. Атанас. И трите надписа са на гръцки и съдържат християнската формула *Κυριε βοηθει...* – „Господи помагай...“.

1. Надпис върху устието на питос от сграда № 2 в подобект „Хотела“ (обр. 1; рис. 1)

Надписът е врязан върху горната част на устието на един от петте разкрити питоса (а те със сигурност са били повече) в приземното помещение на двуетажната сграда № 2 в подобект „Хотела“. В близост има и няколко други сгради, както и едно складово помещение. Въз основа

на стратиграфията на обекта и откритите в сградите находки, те се датират в VI – началото на VII в., което ги отнася към последния етап на живота в късноантичния град (за датировката на подобни сгради виж: Йотов 2013, 426–439).

Надписът е бил врязан след изпичането на съда, което е довело до несъвършенства на изписването му – неравни по големина и неясно очертани букви. Освен това, по устието на питоса личат по-късни повреждания, което е унищожило, или прекъснало някои от буквите. Това може да се обясни с факта, че керамичният съд е разположен на входа към приземното помещение и тъкмо там е имало постоянно движение на хора и стоки.

Авторът е допуснал грешки в изписването. Така например в думата *βοηθει*, преди „η“ е вмъкнал „ε“ (рис. 1), (рис. 1), което отговаря на появилия се в това време дифтонг в гръцкия език, но може да се дължи и на тогавашното изговаряне на тези думи в района. Независимо от неяснотите, надписът безспорно гласи *Κυριε βοηθει* – „Господи помагай“.

2. Надпис върху стената на питос от сграда № 7 в подобект „Алея“ (обр. 2; рис. 2)

Надписът е върху стената на един от питосите в сграда № 7 в подобект „Алея“. Сградата има почти квадратен план и също е била двуетажна. На няколко метра източно от нея минава антична улица (датировка във втора половина на VI – началото на VII в.) с настилка от набити в терена керамични фрагменти и дребни камъни. Стратиграфията на структурите в района и специално на сградата, също отнася откритите в нея питоси към втората половина на VI – началото на VII в., т.е. в последния етап от живота на късноантичния град (виж: Йотов 2013, 426–439).

Надписът е добре изписан и това се дължи от една страна на врязването му преди изпичането на съда – в още меката влажна глина, а от друга –

A. Photos 1. Питос с надпис върху устието от сграда 2 в под-обект „Хотела“.

A. Photos 1. Pitos with inscription on the mouth from building 2 at sub-site “The Hotel”

A. Photos 2. Питос с надпис върху стената от сграда № 7 в под-обект „Алея“

A. Photo 2. Pitos with inscription on the wall from building No 7 at sub-site “Alley”.

Graphic 1. Надпис върху устието на питос от сграда 2 в под-обект „Хотела“.

Graphic 1. Inscription on the mouth of a pitos from building 2 at sub-site “The Hotel”.

Graphic 2. Надпис върху стената на питос от сграда № 7 в под-обект „Алея“.

Graphic 2. Inscription on the wall of a pitos from building No 7 at sub-site “Alley”.

че авторът му е бил добре школуван. Той започва с красиво оформен кръст, както са изпълнени и разположените от двете страни на напречните му рамена по една чепка грозде. След кръста следва ясно изписаното вярното за времето си *Κυριε βοηθι* = „Господи помагай“.

Инвокацията *Κυριε βοηθι*... се среща в няколко раннохристиянски надписа от България, между които един е върху тухла от околностите на Одесос (Beševliev 1964, 95, Nr 140; 99, Nr 146). От Северна Добруджа (Румъния) са известни: от Истрия – върху фрагмент от капак на съд (Popescu 1976, 156, No 120); върху капак на питос с монограмен кръст (Popescu 1976, 158–159, No 128); от Ulmetum Улметум (Пантелимонул де Сус) – върху капак на съд (Popescu 1976, 227–228, No 214); върху фрагментиран капак на съд (Popescu 1976, 228, No 215). Всички те са датирани в V–VI в.

Специално за двата надписа от късноантичния град край Бяла с формулата *Κυριε βοηθι* – върху питосите от сграда № 2 на подобект „Хо-

тела“ и от сграда 7 в подобект „Алея“ – може да се припомни, че в някои по-късни византийски текстове (от първата половина на X в.), свързани със земеделието (по-точно с лозаро-винарството), има предписания, които са били полезни за дейността на стопаните. Едни от тях например са, че ако искаш виното да не стане кисело, трябва да напишеш на съда съответната молба към Бога (Georonica, VII, 14; цитирано по: Романчук 1983, 64; за Georonica виж: Rodgers 2002, 159–175). Именно такова пожелание представляват надписите *Κυριε βοηθι* върху питосите от Бяла.

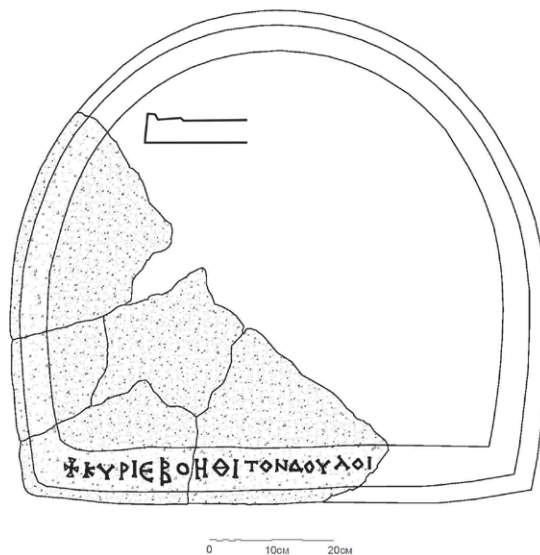
3. Надпис върху керамична маса до късноантична пещ за производство на строителна керамика (обр. 3; рис. 3)

Най-интересен несъмнено е надписът върху няколко керамични фрагмента, които са открити разпръснати пред входа на горивната камера на голяма късноантична пещ за производство на строителна керамика, проучена на обект „Луна“ (Йотов, Харизанов 2016 (под печат). След като фрагмен-

A. Photos 3. Фрагменти от керамична маса с надпис открити до късноантична пещ за производство на строителна керамика.

A. Photos 3. Fragments of ceramic table with inscription discovered until late antique furnaces for production of building ceramics.

Graphic 3. Надпис върху керамична маса до късноантична пещ за производство на строителна керамика.

Graphic 3. Inscription on ceramic table near the late antique furnaces for production of building ceramics.

тите бяха свързани заедно, се установи, че те съставят значителна част от керамичен плот на маса (рис. 3). Надписът е разположен по ширината на правия борд на масата. Той започва с кръст и запазената му част гласи $+Κυριε βοηθι του δουλω[v \dots] = +$, „Господи помагай на твоя раб...“. За съжаление, продължението на надписа, което е съдържало и името на собственика на масата, липсва.

Керамичната маса е единствената открита в българските земи, а навярно и в империята. Като форма и профил е имитация на така нар. „сигмовидни“ мраморни маси, характерни за Късната античност (виж за това последно у: Тенекеджиев 2010, 442–444, обр. 5–11). Някои от тях са били използвани за религиозни цели в различни църковни сгради, но повечето са били част от мебелировката в къщите на някои по-заможни граждани, населявали през V–VI в. Източната Римска Империя. Мястото, където масата бе открита – в керамична работилница, показва, че без съмнение такова е било и нейното предназначение –

част от бита на нейния собственик или е била изработена по поръчка на негов клиент.

Новооткритите надписи, които съдържат характерната – особено за ранното християнство формула $Κυριε βοηθει \dots$ (за онова време изписвана $Κυριε βοηθι$) дават важна информация за някои щрихи от всекидневния живот на населението на късноантичния пристанищен град на нос Свети Атанас край Бяла. Преди всичко те показват дълбоката религиозност на неговите жители и упованието в Бога за всички дела, които са вършели. На следващо място, те са свидетелство, че немалка част от тях са били образовани – при това не само по-богатите или свещениците, но и представителите на средната класа – занаятчий, земеделски собственици и винари, като някои от тях са могли да пишат на гладък и точен език. На трето място – въз основа на новите и на по-рано откритите надписи, може да се направи извода, че говоримият език в града през V–VI в., както и по цялото Западно Черноморие, е бил гръцкият.

Използвана литература:

- Бешевлиев 1973:** В. Бешевлиев. Два надгробни старохристиянски надписа от Черноморието. – ИНМВ IX (XXIV), 1973, 301–304.
- Йотов 2013:** В. Йотов. Ергастерий начала VII в. в византийской крепости на мысе св. Атанас в городе Бяла, Варненской области (предварительное сообщение). – В: 'Ρωμαϊοί: сборник статей к 60-летию проф. С. Б. Сорогана: Нартекс. Byzantina Ukrainensis 2. – Харьков, 2013, 426–439.
- Йотов, Минчев 2013:** В. Йотов, А. Минчев. Късноантична крепост на нос Св. Атанас. Варна, 2013.
- Йотов, Харизанов 2016:** В. Йотов, А. Харизанов. Пещ за строителна керамика (VI в.) на южния бряг на залива Св. Атанас край Бяла, Варненско. – ИНМВ XLV (LX), 2016 (под печат).
- Романчук 1983:** А.И. Романчук. Граффити на средневековых амфорах из портового района Херсонеса. – АДСВ 20, 1983, 64–87.
- Тенекеджиев 2010:** В. Тенекеджиев. Раннохристиянски богослужбни маси от България. Опит за изработване на типология. – In: *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Suppl. V. Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Stephcae Angelova*. Sofia, 2010, 437–448.
- Beševliev 1964:** V. Beševliev. Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien. Berlin, 1964.
- Popescu 1976:** E. Popescu. *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România. București, 1976.*
- Rodgers 2002:** R. Rodgers. Khpopoiia: Garden-Making and Garden Culture in the Greek Geoponica. – In: *Byzantine Garden Culture* (ed. A. Littlewood et al.). Washington, 2002, 159–175.

KYPIE BOHΘEI... INSCRIPTIONS FROM LATE ANTIQUE TOWN AT SAINT ATANAS CAPE IN BYALA, VARNA REGION

Valeri Yotov, Alexander Minchev

(Summary)

In this short article, the authors present three new Early Christian inscriptions written in Greek (Figs. 1-3; Drawings 1-3). They were discovered recently during excavation of the Late Antique port town located at Cape Sveti Atanas, near the town of Byala, Region of Varna and in its close vicinity. Two of the inscriptions are incised on large ceramic containers (*pithoi*) located in ordinary houses, while the third one is on a fragmented ceramic table plot, which was discovered next to a pottery kiln.

The first inscription has been incised after the firing of pithos on its rim and is not well preserved due to later damages (Fig. 1; Drawing 1). It reads: *Kύριε βοήθει* (= GOD HELP [ME]), which is a typical Early Christians acclamation, which was widely used during 4th–6th c. AD in the region and beyond in the Early Byzantine Empire.

The second inscription was incised before the firing on the wall of a *pithos*, discovered in another house (Fig. 2; Drawing 2). It is situated next to a large and well-designed cross, decorated on both sides with two small but well-done clusters of grape. The inscription, written very carefully reads also: *Kύριε βοήθει* (= GOD HELP [ME]).

The third inscription was incised before firing on the upper side of a unique for Bulgaria and maybe not only here ceramic table plot (Fig. 3; Drawing 3). Only several fragments of the plot are preserved, which after joining made approximately half of its original size. However, this made possible to reconstruct the shape of the table as a typical for the Late Antiquity one: it is of the so-called “sigma-type”, which usually are made of marble. The carefully written inscription reads: *+Κυριε βοηθι του δουλω[ν ...]* (= GOD HELP TO YOUR SLAVE...). Unfortunately, the end of the inscription where the name of the person had to be mentioned is missing. This ceramic table was discovered in front of a large pottery kiln, used for producing bricks and roof tiles. It is situated on the southern shore of Cape Sveti Atanas: i. e. in vicinity of the Late Antique town.

Based on the stratigraphy of the site and the other artifacts discovered along (including coins), all three inscriptions are dated to the second half of - late 6th c. AD. They belong to the latest period of existence of the Late Antique town near Byala. It has been established that this settlement was abandoned forever by its citizens in AD 614-615n and then captured, plundered and set on fire during the invasion of Avars and Slavs in same time.